

ПОВ'ЯЗАННЯ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ ІЗ ЖОВКВОЮ ТА ЖОВКІВШИНОЮ

На службі короля

Ймовірно, що видатний гетьман України Іван Мазепа (1639-1709) вперше побував у Жовкві ще в молодості у 1662 р., коли перебував на службі при дворі короля Яна II Казимира. Тоді король з королевою і цілим двором двічі гостювали у Жовкві під час поїздки до Львова. Перший раз 15 вересня по дорозі з Варшави до Львова король затримався у Жовкві на два дні, а королева Марія Людвіка Гонзага, яка захворіла в дорозі, тоді пробула у Жовківському замку вісім днів. Через місяць, в кінці жовтня, король з королевою і двором на зворотній дорозі із Львова знову заїхали до Жовкви і затрималися тут аж на три місяці. В Жовківському замку вони відсвяткували усі Різдвяні свята. Власник міста і замку Ян Собеський, в той час полковник і коронний хорунжий, влаштував високим гостям дуже пишний прийом. [1, с. 98; 2, с. 49-50].

Слід відзначити, що Іван Мазепа після закінчення Києво-Могилянської академії та Єзуїтського колегіуму у Варшаві, як дуже обдарований юнак, разом двома іншими був направлений королем Яном II Казимиром за кордон на три роки для покращення освіти, побував у Німеччині, Голландії, Франції, Італії. Повернувшись з навчання, Мазепа тривалий час від 1659 по 1669 рр. перебував на дипломатичній службі при дворі короля і виконував його доручення в Україні, Московії та Османській імперії. З 1663 р. проживав у родовому помісті в селі Мазепинцях під Білою Церквою, опікувався старим і хворим батьком, який невдовзі помер. У 1669 р., після зречення Яна II Казимира Вази і приходу на трон молодого і недосвідченого Міхала Корибута Вишневецького, Мазепа, який нещодавно оженився на вдові білоцерківського полковника, покинув дипломатичну службу при королівському дворі. Невдовзі Мазепа поступив на дипломатичну службу до гетьмана Війська Запорозького Правобережної України Петра Дорошенка (1627-1698), який весною 1669 р. уклав союзний договір з Османською імперією. Завдяки своїм непересічним здібностям Мазепа став його особливо довіреним помічником та ротмістром надвірної хоругви (начальником особистої гвардії гетьмана). Мазепа цілком посвятив себе українській державній справі. У 1670 р. близько познайомився з Юрієм Хмельницьким, але не став на його сторону, бо вважав його надто слабким.

Під час польсько-турецької війни 1672-1676 рр.

Наступні стосунки Івана Мазепа з Жовквою і Жовківщиною відбулися у 1672 р., під час польсько-турецької війни 1672-1676 рр. Тоді 100-тисячна турецька армія, яку вів сам султан Мухаммед IV (1642-1693), званий Авджі (Мисливець), з татарськими загонами хана Селіма Гірея, валахами і молдаванами, в союзі з козацькими військами гетьмана Петра Дорошенка без опору зайняла усе Поділля і Галичину.

Після здобуття неприступного Кам'янця Подільського союзні турецькі війська рушили на Львів, який після кількадечної облоги 20 вересня 1672 р. капітулював та сплатив викуп 80 тисяч талерів за збереження міста. За згодою султана ординці і їх союзники турки та козаки, поділені на три великих загонами, пішли вглиб Русі. Зокрема, в північно-західному напрямку, на Розточчя попрямував 20-тисячний загін Азамета Гірея, одного з синів кримського хана. [1, с. 106; 2, с. 53; 3, с. 48].

21 вересня 1672 р. околиці Жовкви зайняли союзницькі турецькі, татарські і козацькі загонами. Жовква не наважилася чинити опір таким значним силам, хоч готувалася до цього, –

міщани навіть зібрали 1013 злотих на порох і оплату коменданта міста [1, с. 106; 3, с. 48]. Того ж 21 вересня Жовкву без бою зайняв турецький загін (Жовква і її монастирі майже рік платили харач турецькій армії). В цей час татарами і козаками було здобуто і зруйновано уфортифіковане місто Магерів, яке наважилося чинити опір. Після цього татарські і козацькі загони розташувалися великим табором між Магеровом, Креховом і Кунином (по давній, зараз неіснуючій дорозі із Львова на Магерів) [4, с. 1020].

Гетьман Петро Дорошенко, розуміючи загрозу місцевому населенню від своїх союзників, вирішив заздалегідь подбати про безпеку жителів та православних святинь краю і розмістити козацькі загони там, де це було можливо. 24 вересня 1672 р. з табору під Львовом таємно від своїх союзників він послав ротмістра Івана Мазепу з загоном козаків у Крехівський монастир, в якому заховалася велика кількість різного люду і шляхти з навколишніх сіл, забезпечити його оборону. Крім зброї, яку принесла з собою шляхта, монастир на той час мав власні чотири гармати і муртиру. 25 вересня під час безуспішного штурму татарами оборонних мурів монастиря пострілом з гаківниці був вбитий командувач татарського загону племінник хана. Налякані такою втратою, позбавлені командування, татари тимчасово відступили. Очевидці свідчили, що Іван Мазепа з рушниці особисто убив багатьох татар (Чернігівський літопис). [5, с. 11, 12; 6, с. 11-13; 7, с. 19-20; 8, с. 40-42; 9, с. 65 (1672 р.); 10, с. 44-45].

На двох відомих дереворитах виду Крехівського монастиря 1699 і 1703 рр. ігумена Д. Сінкевича є акцентовані важливі зображення Преображення Господнього і до цього цікаве детальне пояснення на одному з них, що під час нападу на монастир магометан (турків або татар) над монастирем відбулося видиме усім грізне явлення Преображення Господнього, яке навело страх на нападників і вони утекли. Можливо, ця подія, яка приведена Сінкевичем без дати і обставин, мала місце саме під час нападу татар у 1672 р.

Запобігаючи кровавій помсті монастирю і людям, що в ньому заховалися, а також викриттю участі козаків в його обороні та можливому розриву союзницьких стосунків з ханом, Петро Дорошенко того ж дня 25 вересня написав грізного листа до ігумена Крехівського монастиря з вимогою негайно виплатити татарам 4 тисячі талерів викупу. Викуп грошима і цінними речами в сумі 4,5 тисячі талерів був переданий 5 жовтня у Львові хану Селім Гірею, який при цьому на прохання Дорошенка повернув монахам одну із дорогоцінних монастирських реліквій – срібну із позолотою шкатулку у виді моделі семибанної грецької церкви, а також великодушно повернув і інші монастирські цінності, хоч це значно зменшило суму викупу.

На західній околиці Крехова до сьогодні стоїть пам'ятний знак у виді високої колони на постаменті, із зміненою пам'ятною таблицею та хрестом. На цоколі колони колись був поміщений напис, про який ми дізнаємось із записів Людовика Дзедзіцького: «Під час облоги Львова татарами в 1672 році розпустили татари свої загони спільно з Петром Дорошенком по прилеглій околиці. Пограбувавши Магерів, орда, що поверталася, розбила табір навпроти монастиря отців василіанів, в якого мурах ховалися люди різного походження і достатку. З гармати, дотепер існуючої, кулею, що була вистрілена ченцем, вбила на тому місці 23 вересня 1672 року татарського вождя в наметі. В наслідок чого, ворог тікав. На пам'ятку цьому поставлений пам'ятник». Теперішній текст українською з радянських часів наступний: «Встановлено на честь перемоги околишніх мешканців над турецько-татарськими загонами біля Крехова у вересні 1672 року».

Спроби відновлення Гадяцького союзу

Наступні стосунки із Жовквою Івана Мазепи, уже як гетьмана України, стосувалися поновлення справ давньої Гадяцької унії. Це була друга і третя спроби реалізувати давній договір про створення конфедеративної держави трьох народів. І у всій цій історії, у всіх спробах активну роль відігравали батько і син Мазепи.

Ще у 1658 р. Україна розірвала союзний договір з Росією і провадила з нею відкриту війну. Підписаний у вересні 1658 р. за правління гетьмана Івана Виговського альтернативний

союзний договір у місті Гадячі, що на Полтавщині, передбачав входження України, як Великого Князівства Руського, у склад троїстого міждержавного союзу під скіпетром польського короля на рівних правах з Литвою і Польщею. Посередником Івана Виговського на переговорах з королем Яном Казимиром виступав білоцерківський староста Стефан Адам Мазепа (пом. 1665), батько Івана Мазепи. Стефан Мазепа, шляхтич гербу Курч, покочався в часи хмельниччини, став білоцерківським отаманом і близьким соратником Богдана Хмельницького, брав участь у переяславських переговорах з московськими боярами, проте, Переяславську угоду не підтримав.

Переговори про поновлення Гадяцького союзу велися також у 1669 р. між гетьманом Петром Дорошенком та новообраним королем Міхалом Корибутом Вишневецьким (син князя Яреми Вишневецького, правнук легендарного першого козацького ватажка князя Дмитра Вишневецького Байди). Посередниками у цих складних переговорах були коронний гетьман Ян Собеський, – майбутній видатний польський король, схильний тоді до порозуміння з Дорошенком, та майбутній великий гетьман України Іван Мазепа.

Тут варто додати кілька слів про пов'язані з цим стосунки із Жовквою інших козацьких ватажків Правобережної України. У 1684 р. Ян III Собеський, завжди схильний до політики компромісів з Україною, зважаючи на загрозу з боку Туреччини та під враженням вдалих дій козаків у битві під Віднем на чолі з полковником Семеном Палієм, відновив Військо Запорозьке на Правобережній Україні. Польський сейм у 1685 р. підтвердив козацькі права і вольності. Семен Палій у 1684 р. отримав привілей Яна III на формування охочекомонного козацького полку на Київщині. Опираючись на згадану постанову сейму Речі Посполитої від 1685 р., разом з наказним гетьманом Андрієм Могилою, полковниками Андрієм Абазином, Самійлом Самусем, Захаром Іскрою Палій розпочав реколонізацію спустошених війнами земель на Правобережжі. Спустошені південні прикордонні українські землі, занепалі села і міста залюднилися українськими переселенцями переважно з Полісся, Волині, Поділля й Галичини. У складі польсько-литовсько-українського війська Палій у 1685 р. вирушив у похід до Молдавського князівства, де 1 жовтня був поранений у битві з турками під Боянами на Буковині. У 1686 р. відзначився під час зайняття армією Речі Посполитої молдавської столиці міста Ясси, яка перебувала під владою Османів.

В січні 1686 р. до королівської резиденції в Жовкві прибула делегація козаків за обіцяною винагородою за допомогу у битвах з турками [2, с. 60]. Половину винагороди в сумі 50 тис. злотих їм виплатив папський нунцій Паллавічіні, другу половину король пообіцяв виплатити після початку бойових дій проти турків.

Полковник Палій не підкорявся правобережним гетьманам і у 1689 р. намагався відвоювати гетьманську резиденцію Правобережжя місто Немирів. Це та інші причини (наміри перейти під зверхність Москви, зв'язки з Батурином та Запорожжям), змусили короля у вересні 1689 р. ув'язнити Палія. У в'язниці він перебував до червня 1691 р. У липні 1691 р. після виходу з в'язниці полковник Семен Палій присягнув королю та прислав посольство до королівської резиденції у Жовкву. У відповідь король надав йому дозвіл на посідання у місті Фастові під Києвом, де знаходилися його полкова резиденція, та оголосив Палія «стражником поліським».

Ян III Собеський неодноразово намагався вмовити новообраного у 1687 р. гетьмана Лівобережної України Івана Мазепу прийняти протекторат Польщі. З Мазепою він був особисто добре знайомим ще з часів служби Мазепи при дворі Яна Казимира у 1660-х рр.

В кінці листопада 1689 р. довірена особа гетьмана Івана Мазепи чернець Соломон привіз у Жовкву до короля Яна III таємне послання від гетьмана [11, с. 27-28, 120-130, 150]. Соломон спочатку, приблизно 21-23 листопада зустрівся у Львові з православним єпископом Йосипом Шумлянським, який йому організував особисту аудієнцію в короля у Жовкві. Перед королем в присутності кількох наближених осіб Соломон зачитав послання Мазепи. У своїх посланнях Мазепа поскаржився на утиски Москви на Гетьманщину, просив протекції, захисту і допомоги у боротьбі з царями, запевняв про підтримку татар.

За кілька днів перед приїздом Соломона, 20 листопада 1689 р. Собеський відправив через лівобережного полковника Василя Іскрицького пропозицію особистої зустрічі з

лівобережним гетьманом. Ще раніше, у вересні цього ж року французький резидент Де ля Невіль за дорученням короля таємно зустрівся у Москві з гетьманом і передав йому пропозицію прийняти польський протекторат.

І лише загрозливий розвиток подій листопада-грудня 1689 р. у Москві змусив Мазепу терміново зацікавитися пропозиціями короля. Незважаючи на те, що у Мазепи налагоджувалися довірливі стосунки з молодим 17-річним російським царем Петром Олексійовичем, усунення протектора князя В. Голіцина і прихід нового, безчесного оточення царя поставив Мазепу у дуже непевне і загрозливе становище у зв'язку з підозрами у сприянні заколотникам у невдалому двірському перевороті царівни Софії.

Цікаво зазначити у зв'язку з цим, що наприкінці 1689 р. Запорозька Січ, намагаючись уникнути тиску від Гетьманщини, направила у Жовкву до короля Яна III свою делегацію з проханням встановити над нею протекторат Польського королівства. Король однозначної відповіді козакам також не дав, очевидно, віддаючи пріоритет пропозиціям Мазепи.

Мазепі дуже залежало на швидкій та конкретній відповіді від польського короля. Не зважаючи на це, польський двір довго вирішував, що конкретно робити з пропозиціями Мазепи. Лише 22 грудня Соломона відпустили із Жовкви, так нічого конкретного не запропонувавши Мазепі. Король лиш усно наказав передати, що звільнить Палія, бо той поєднався з гетьманом, а щодо Москви, то з нею треба дуже розумно починати та мати офіційну позицію Криму, для чого він пошле туди свого таємного посла і запросить татарського представника на Сейм, щоб усі бачили.

Більш ніж через місяць королівський двір за посередництвом єпископа Й. Шумлянського направив до Мазепи шляхтича Климентія Домарацького з листом від єпископа, в якому той просив Мазепу підтвердити свої наміри щодо короля і Польщі. Усно Домарацький мав передати, що у випадку війни Мазепі обіцяно 30 хоругв (4500 вершників) під проводом В. Іскрицького (але така підмога нічого не вирішувала, бо Москва могла виставити 150-тисячне військо). Посланець прибув до Мазепи в Лубни лише 9 березня 1690 р. Але ситуація за цей час уже змінилася. В Москві і Батурині набирало обертів розслідування Малоросійським приказом таємної поїздки Соломона.

Ще 16 грудня таємний російський інформатор королівський покойовий Подольський поінформував резидента Москви у Варшаві стольника Івана Волкова про приїзд посланця з листами від Мазепи. За Коломацькою угодою гетьману заборонялось вести переговори з сусідніми державами, і московські урядовці дуже ревниво стежили за виконанням саме цих положень угоди.

6 лютого у Варшаві зібрався Сейм, який ствердив, що казна порожня і для військових дій необхідно збирати податки. Протягом двомісячних дискусій на Сеймі прихильники проавстрійської політики, зокрема активна позиція королеви Марії Казимири, зорієнтували його на війну з Портою, щоб відбити Кам'янець Подільський і заволодіти Молдавією. Вигідні пропозиції про мир татарського хана були відхилені.

Зволікання і обережність короля, викриття посланця ще більше загострили небезпечну ситуацію в Батурині. Мазепі, щоб зберегти своє становище і життя, довелося вдатися до завчасно приготованої легенди прикриття, пізніше підтриманої королівським двором, арештувати Домарацького, як провокатора, та згодитися віддати Москві на тортури і смерть відданого ченця Соломона. Соломон у Жовкві був арештований і знаходився під наглядом.

Приїхавши 15 березня 1690 р. в Батурин, Мазепа тут-же через довірених осіб таємно послав до Жовкви чернігівського полковника Якова Лизогуба з шифрованими інструкціями для Соломона і черговими посланнями до короля. Розчарований невизначеністю королівського двору, Мазепа повідомляв королю, що «вже якось самі з ордою будемо бити Москву», що «початок ми вчинимо, а Ваша королівська милість дасть поміч в той час своїх жовнірів – скільки тисяч присилайте на назначене місце через Дніпро на Канів».

В липні 1690 р. резидент Волков довідався про появу при королівському дворі у Жовкві нового ченця з України Іраклія Русиновича з козаком, який приїхав ніби-то за гетьманським завданням без жодних пояснень забрати Соломона. Зустріч з Соломоном відбувалася при свідках, перед тим йому дали знати, щоб він дотримувався попередньої

узгодженої версії про доручення від Голіцина і Самойловича, обіцяли швидке звільнення. Як дізнався Волков, Соломон і після зустрічі утримувався у Жовкві незакутим, з ним зустрічався мазепинський козак Олександр Івановський.

Але і в Криму Мазепу чекала невдача. Старий хан Селім-Герей протягом 1689 р. перебував на війні з Австрією. Повернувшись з війни взимку 1689-1690 рр., він захворів, виїхав лікуватися та вирішувати справи у Порту, де пробув довший час, сходяв у 1690 р. на війну під Білгород і на початку 1691 р., відчувши невдоволення у війську, попросився у відставку. В Криму почалася боротьба за владу. Тривала відсутність хана в Криму та неготовність Туреччини до нової війни з Московією врешті звели нанівець сподівання Мазепи вирвати тоді Гетьманщину з міцних обіймів Москви. Йому не залишалося нічого іншого, як і надалі показувати себе її вірнопідданим.

Польський двір, незважаючи на неодноразові настирливі вимоги царського Посольського приказу, очікуючи позитивного вирішення залучення Кримського ханства до війни з Московією, під всілякими поводами не віддавав ченця Соломона на допит до Москви аж до 1692 р. Проте, очікувані обставини не склалися і чернець Соломон був принесений у жертву на службі Гетьманщині. У квітні 1692 р. він був доставлений до Москви, де мужньо витримав тортури і ні в чому не признався. Після них Соломона відіслали у Батурин з царським посланцем Язиковим для виконання смертного вироку. Мазепа з ризиком для себе відклав виконання вироку та звернувся до царя про помилування ченця. Проте, з Москви надійшов царський указ виконати вирок і 7 жовтня 1692 р. ченця Соломона страчено. Світське ім'я героїчного ченця Соломона – Семен Гродський, народився у 1650 р. у м. Броди на Львівщині.

Так трагічно закінчилася третя і остання невдала спроба створення великої конфедеративної держави трьох народів. Наступні стосунки гетьмана Івана Мазепи із Жовквою мали уже інший характер і стосувалися подій Північної війни 1700-1721 рр.

Під час Північної війни 1700-1721 рр.

Польща, Росія і Данія, скориставшись смертю шведського короля Карла XI і вступом на шведський трон його юного сина, в листопаді 1699 р. уклади між собою договір і у 1700 р. спільно розпочали війну із Швецією за території на берегах Балтійського моря. Але 18-літній король Карл XII (1682-1718) виявився на диво талановитим полководцем, дуже швидко розгромив Данію, яка вийшла з війни, потім під Нарвою розбив росіян і вступив на територію Польщі. Польща на кілька років стала головним театром бойових дій і протистоянь.

Під час Північної війни Жовква дуже постраждала від частих переходів шведських, саксонських, польських, козацьких і російських військ, виплачувала їм непосильні контрибуції, неодноразово була пограбована, пережила епідемію.

Зазнавши ряду катастрофічних поразок на початку війни, Петро I вирішує модернізувати армію, управління і суспільство взагалі. Значно зміцнювалася централізована влада, пильніше контролювалися всі ділянки життя, скасовувалися також «застарілі звичаї». В межах цієї політики під загрозу потрапляла гарантована 1654 р. традиційна автономія Гетьманщини.

Під час війни цар поставив перед українцями нечувані раніше вимоги – замість захисту своєї землі від безпосередніх ворогів поляків, татар, османів, вони були змушені битися зі шведськими арміями у далекій Прибалтиці та Центральній Польщі. Регулярно українські полки поверталися з півночі, зазнавши втрат, що сягали 50-70 % складу. Намагаючись узгодити дії своїх військ, Петро I поставив на чолі козацьких полків московських і німецьких командирів, моральний дух козаків занепав. Чужоземні офіцери ставилися з презирством до козацького війська (вважали гіршим, часто використовували просто як гарматне м'ясо). Коли поповзли чутки про наміри царя реорганізувати і саму Гетьманщину, старшина, положення якої було пов'язане з військовими посадами, занепокоїлася.

У 1702 р. Карл XII розбив Августа II та захопив Варшаву і Краків. Війна охопила всю Польщу. На Правобережній Україні вибухнуло повстання під проводом фастівського полковника Семена Палія.

За наказом царя Петра I гетьман України Іван Мазепа послав у Білорусь 12-тисячний корпус стародубського полковника Михайла Миклашевського (1640-1706, родом з села Миклаші на Львівщині). Сам Мазепа з 40-тисячним військом після 23 квітня перейшов на Правобережжя і швидким маршем увійшов в Галичину.

Уже через 2-3 дні Мазепа прибув до Жовкви, де перебував якийсь час, до двох тижнів (12 травня він уже підписував у Батурині черговий універсал). У Жовкві гетьман Мазепа 26 квітня 1702 р. видав універсал до полковників і старшини Війська Запорозького про гарантування безпеки союзних польських магнатів під час війни зі Швецією [12, с. 77]. Ймовірно, гостив він у Жовківському замку особисто у королевича Костянтина Собеського, який у той час знаходився вдома.

У червні 1704 р. Мазепа об'єднався з правобережними гетьманами, 31 липня ув'язнив бунтівного та свавільного полковника Семена Палія і де-факто встановив на Правобережжі владу Гетьманщини, яка проіснувала тут чотири роки. Внаслідок такої політики Мазепа у 1704-1705 рр. відбувся потужний зріст патріотизму в Україні, що в свою чергу викликало небувалий розквіт національної культури, освіти і науки в наступні десятиліття. Його діяльність склала видатний період в історії України, відомий під назвою доба Мазепинського ренесансу; під патронатом Мазепа пишно розквітло українське барокове мистецтво, назване мазепинським або козацьким бароко. Фактично тоді було закладено потужні культурні основи нашої нації на наступні століття.

У вересні 1704 р. через Жовкву із Львова на Замость відступали шведські війська, за ними наступали українські полки генерального осавула Федора Мироновича та миргородського полковника Данила Апостола, які були послані гетьманом Мазепою ще на початку літньої компанії в околиці Львова на підтримку полякам [50, с. 21-22].

Від кінця серпня до кінця жовтня 1704 р. Мазепа на чолі 40-тисячного козацького війська перебував недалеко від Жовкви на Волині за наказом царя Петра Олексійовича на підтримку Августа II у зв'язку з обранням нового короля Польщі Станіслава Лещинського, союзника Карла XII [13, с. 46; 14, с. 135-142; 11, с. 227-231].

Похід у Галичину гетьман Мазепа здійснив також і у 1705 р. за наказом Петра I. Тоді він символічно пройшов шляхом Богдана Хмельницького через Львів і Жовкву аж до Замостя. Наприкінці того ж року Мазепа зупинився на зимові квартири в Дубні на Волині.

В пам'ять про перебування гетьмана на жовківщині у 1704 і 1705 рр. залишилися його цінні подарунки місцевим монастирям і церквам, з яких відомі нам два: Верхратському монастирю біля Рави Руської Мазепа подарував розкішне і коштовне видання Апостола 1696 р. з дарчим написом, датованим 1704 р. (його бачив В.Січинський в Крехівському монастирі у 1935 р.; втрачений в період Другої світової війни); невідомій церкві на жовківщині – іконку Божої Матері з Дітям у багатій рамі (знаходиться у фондах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» у Батурині).

Літом 1705 р. через Жовкву знову відступали шведські війська та переходили союзні війська українських козаків, росіян, поляків і саксонців під час другого переможного походу 30-тисячної армії гетьмана Івана Мазепа на Львів і Замость проти прихильників новообраного польського короля Станіслава Лещинського. Мазепі було наказано навести порядок у Белзькому воєводстві, Холмській і Львівській землях і заготовляти провіант. Жовкву в той час кілька разів було пограбовано, взято велику військову контрибуцію. Внаслідок непомірних контрибуцій, збідніння міста і важких умов у Жовкві влітку 1705 р. спалахнула епідемія з багатьма жертвами, яка поширилася аж до передмість Львова. [1, с. 142-143; 3, с. 61; 15, с. 26; 2, с. 70; 4, с. 1020].

Влітку 1706 р. шведський король Карл XII розпочав великий наступ на Саксонію, захопив її і перебував там із своїми основними силами до 1708 р. 2 вересня 1706 р. в Альтранштадті Август II підписав вимушений трактат з Карлом XII, зрікся польського трону, визнав королем Польщі ставленика Карла XII Станіслава Лещинського та 17 грудня

випустив з ув'язнення королевичів Костянтина і Якоба Собеських. Королевичі якийсь час перебували в Саксонії у шведського короля Карла XII. Королевич Олександр після привітання у Вроцлаві звільнених братів залишився там у своїй резиденції, віддаючись релігійним практикам, а Якоб і Костянтин повернулися в Олаву в резиденцію Якоба.

Королевич Якоб безуспішно пробував ще добитися повернення собі втраченої польської корони у Лещинського (який підписав при коронуванні у 1704 р. таку обіцянку) та у Карла XII, пізніше також пробував вступити у переговори з царем Петром Олексійовичем, але також безуспішно. Шведський король лише передав королевичам відлиту ним відому медаль на честь звільнення їх із саксонської неволі. В той час цар Петро Олексійович пропонував польський трон угорському князю Ференцу II Ракочі, але той не прийняв пропозиції.

Під час чергової військової кампанії в кінці літа 1706 р. у Жовкву знову вступили московські війська з союзницькими козацькими і польськими полками; місто обкладене контрибуцією у 2 тисячі злотих [1, с. 143; 2, с. 70, 73; 15, с. 28; 16, с. 137, 147].

Тоді у Жовківському замку розташувалася головна російська військова ставка на чолі з генерал-майором князем Олександром Меншиковим (1673-1729) та номінальним головнокомандувачем російської армії генерал-фельдмаршалом графом Борисом Шереметьєвим (1652-1719). Ставка знаходилася тут до 15 травня 1707 р. Протягом зими для обігріву в замку було спалено частину столів, крісел, диванів і дверей. Підчас виїзду за розпорядженням О. Меншикова із замку вивезено багато дорогої зброї, цінних речей і кілька десятків творів мистецтва.

Після тривалої попередньої переписки, в грудні 1706 р. у Жовкві відбулися переговори князя Олександра Меншикова та московського канцлера Гаврила Головкина (1660-1730) з лідерами Сандомирської конфедерації про спільні дії проти Карла XII. Внаслідок проведених переговорів 18 грудня 1706 р. була підписана т. зв. Жовківська союзницька угода. [2, с. 71].

Від 28 грудня 1706 по 30 квітня 1707 р. у головній ставці в Жовківському замку практично безвиїзно перебував цар Петро Олексійович Романов (1672-1725), – останній московський цар, перший Всеросійський імператор Петро I Великий. Протягом цього часу не велося жодних військових дій, шведський король з армією перебував у Саксонії. Підчас перебування у Жовкві Петро Олексійович напружено займався невідкладними справами зміцнення армії, вів переговори з європейськими державами про союз проти шведського короля та про припинення війни (переговори і, навіть, спроби підкупу не дали бажаних результатів – уся Європа була паралізована страхом перед воєнним генієм Карла XII). Звідси він також керував Московською державою в цей дуже складний для неї період внутрішніх бунтів і постань, займався впровадженням важливих реформ у державі. [1, с. 143; 16, с. 147; 15, с. 53-54; 2, с. 73; 4, с. 1020].

4 січня 1707 р. у Жовкві цар Петро Олексійович видав Універсал із зверненням до населення Речі Посполитої, поясненням місії росіян в Польщі і закликами до боротьби із спільним ворогом шведським королем Карлом XII.

В лютому 1707 р. у Жовкві розпочалися тривалі переговори канцлера Гаврила Головкина, його заступника Петра Шафірова, дипломатів Григорія і Василя Долгоруких та Бориса Куракіна з прибулими численними представниками польського сейму. Переговори відбувалися також і у Львові з львівською міською радою, куди Петро I виїжджав особисто двічі. Після довгих і гострих перемовин 30 березня 1707 р. була поновлена і доповнена союзницька угода від 18 грудня 1706 р. За нею Правобережна Україна мала перейти під повну юрисдикцію Речі Посполитої. Уже в ході переговорів, 23 лютого 1707 р. цар надіслав Мазепі указ про повернення Польщі Білої Церкви та інших міст, захоплених полковником Семеном Палієм у 1702 р. [1, с. 143; 16, с. 147; 15, с. 53-54; 2, с. 71-72].

У квітні 1707 р. у Жовкві царем також був затверджений давніше підготовлений план поетапної реорганізації козацьких полків (фактично – ліквідації), який передбачав включення їх до російських драгунських полків і перепідпорядкуванням їх російським чинам.

У 1707 р. у Жовкві царем Петром Олексійовичем був розроблений відомий Жовківський план розгрому шведів. Ключова стратегія Жовківського плану полягала в уникненні генеральної битви і нищівних боїв на території Польщі, відступ аж до самих кордонів Московської держави по Дніпру та застосування при цьому тактики «спаленої землі», щоб позбавити противника провіанту та корму і виснажити його.

30 квітня 1707 р. в Жовківському замку відбулася Велика військова рада, яку скликав цар, за участю усіх союзників, командувачів військ та військових інженерів. На ній було обговорено стратегічні питання ведення війни із шведами та був затверджений розроблений царем Жовківський план розгрому шведів, який діяв до самої Полтавської битви 1709 р.

11 квітня 1707 р. у Жовкву в ставку царя прибув з кількома козацькими полками, полковниками і старшиною гетьман України Іван Мазепа [17, с. 16-17; 2, с. 73; 18, с. 245-248; 19, с. 15-107; 11, с. 22, 150, 286-287, 295].

У Жовкві Мазепа довідався про подробиці переговорів росіян з поляками, про плани царя щодо повернення Польщі Правобережної України та передачі частини її («Київське князівство») англійському герцогу Мальборо за сприяння в укладенні союзу з Англією. Особливу тривогу у Мазепи викликав підготовлений царем Жовківський план «спаленої землі», який загрожував спустошеннями і руйнацією усієї України. Після військової ради вкрай засмучений Мазепа відмовився навіть пообідати з царем, усамітнився на решту дня, не ївши і не пивши.

Мазепі у Жовкві вдалося домогтися скасування царського указу про реорганізацію козацьких полків і відкласти передачу полякам Правобережжя. Проте, цар відмовив Мазепі у підмозі російськими полками та у передислокації вкрай виснажених козацьких полків, відісланих на далекі російські північні лінії оборони і на важкі фортифікаційні роботи, на яких козаки вмирили від виснаження і хвороб.

Через кілька днів Мазепа впав у шал через винятково нетактовний наказ царського фаворита Олексія Меншикова білоцерківському полковнику Антонові Танському вирушати з полком у похід, без відома і наказу гетьмана, без врегулювання грошового і тилового забезпечення, хоч гетьман перебував поряд з Меншиковим усі ці дні. Поведінка Меншикова за останній рік, його наміри отримати титул Чернігівського полковника свідчили, що він явно готує собі формальні підстави для гетьманства.

Це була остання капля, яка переповнила чашу терпіння гетьмана у зв'язку з посиленням протягом останніх років жорстоких утисків росіянами цивільного населення Гетьманщини і козаків, невиконанням росіянами угод та намаганнями царя і, особливо, князя Меншикова, підпорядкувати козацькі полки російським чинам, посадити в українські міста російських воевод та губернаторів – фактично ліквідувати автономію і колонізувати Гетьманщину, а у випадку опору – переселити усіх за Волгу і заселити Україну своїми людьми.

За цих обставин гетьман тоді у Жовкві вперше прийняв рішення розпочати таємні переговори зі шведським королем Карлом XII про можливий нейтралітет Гетьманщини у цій війні, або союз проти Петра I. Найбільш прийнятним союзником і гарантом відновлення незалежної Української держави він бачив саме шведів, а не польську корону. Мазепа також розумів, що найбільшою перешкодою на цьому шляху були надто малі його сили в Україні – козацьке військо було спеціально розкидане по Польщі, Литві, Білорусії та Дону. В Україні були розташовані численні російські гарнізони і війська. Тому діяти доводилося дуже обережно.

Невдовзі він вислав у Саксонію, де в той час перебував Карл XII, свого таємного посланця ігумена Єзуїтської колегії у Вінниці Заленського «вивідати, як швидко звідти війська шведські рушать». Виїхавши із Жовкви в товаристві з царевичем Олексієм, Мазепа незабаром таємно послав до Карла XII ще одного посланця – невідомого ченця, і пізніше третього – одного болгарського єпископа, ім'я якого також невідоме (шведські архіви, які могли б засвідчити про них та про зміст листів Мазепи, згоріли під Полтавою у 1709 р.).

Такими тривалими в часі, драматичними і доленосними були пов'язання видатного гетьмана України Івана Мазепи із Жовквою та Жовківщиною. Вони заслуговують на окреме глибше дослідження і широке висвітлення, зокрема в музейних експозиціях у Жовківському замку. У 2010 р. в пам'ять про перебування І. Мазепи у Жовкві встановлено пам'ятну бронзову таблицю із скульптурним портретом гетьмана. Меморіальна дошка виготовлена з ініціативи директора Львівської Національної галереї мистецтв Героя України Бориса Возницького скульптором В. Грицаком (м. Львів), встановлена тимчасово на фронтальній стіні Жовківського замку при головній брамі.

Використана література:

1. Barącz, Sadok. Pamiątki miasta Żółkwi. Drugie wydanie. – Lwów, 1877. – 247 с.
2. Gašiorowski, Stefan. Chrześcijanie i żydzi w Żółkwi w XVII i XVIII wieku. – Kraków, 2001. – 294 с. з іл.
3. Niedźwiecki, Mikołaj. Z przeszłości Żółkwi. – Lwów, 1908. – 75 с.
4. Encyklopedia powszechna (S. Orgelbranda). T. 28. – Warszawa, 1868.
5. Головацький, Яков. Монастири юго-западной Росції вообще и Креховскій монастырь. – Петроградъ, 1885. – 15 с.
6. Січинський, Володимир. Архітектура Крехівського монастиря по деревориту 1699 р. Реферат. – Львів, 1923. – 24 с.
7. Головацький, Яков. Об изследованіи памятников русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине. // (окрема відбитка, без датування, зазначено, що це доповідь на Першому археологічному з'їзді в Москві в 1869 р.).
8. Коритко, Роман. Крехівський монастир. // Літопис Червоної Калини. Історико-краєзнавчий часопис. – № 10-12, 1992. – С. 38-44.
9. Білозерський, Микола. Черниговская летопись. 1587 – 1750. Летописец в русских и полских що ся сторонах деяло и якого року. – Перевидання 1989 р.
10. Жовківщина. Історичний нарис. Том 1. – Жовква-Львів-Балтимор, 1994.
11. Павленко, Сергій. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. – 602 с.
12. Павленко, Сергій. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2007. – 1144 ст.
13. Січинський, Володимир. Іван Мазепа. Людина і меценат. – Філадельфія, 1951. – 56 с., іл.
14. Таїрова-Яковлєва, Тетяна. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». Переклад з російської о. Юрія Мицика. – Київ, КЛІО, 2013. – 403 с., іл.
15. Гербільський Г.Ю. Петро Перший у Західній Україні. 1706-1707 рр. – Львів, 1948. – 96 ст.
16. Прокопович, Феофан. Історія імператора Петра Великого, от рожденія его до Полтавской баталіи, и взятія в плен остальных шведских войск при Переволочне, включительно. – Санкт-Петербург, 1773.
17. Жовківщина. Історико-мемуарний збірник. Том 4. – Жовква-Львів-Балтимор, 2002.
18. Кентржинський, Богдан. Мазепа. – Київ: Темпора, 2013. – 496 с.
19. Борщак, Ілько. Мазепа, Орлик, Войнаровський. Історичні есе. – Львів: Червона калина, 1991. – 256 с.